

A TANYARENDSZER KÉRDÉSEI A MEZŐGAZDASÁG SZOCIALISTA ÁTSZERVEZÉSÉVEL KAPCSOLATBAN

(A Magyar Tudományos Akadémia II. osztályán 1951. december 13-án tartott előadás.)

Írta: ERDEI FERENC levelező tag.

A mezőgazdaság szocialista átszervezésének kérdései nem elsősorban települési formáknak, vagy helyi gazdálkodási viszonyoknak a kérdései. Mégis a mezőgazdaság szocialista átszervezésében a politikai és társadalmi tényezők mellett van szerepe és jelentősége a történeti fejlődésben kialakult és területenként változó települési és helyi gazdálkodási viszonyoknak is. Nem kevésbé jelentős ezeknek a tényezőknek a szerepe a mezőgazdaság szocialista gazdaságainak a felépítésében, üzemi megszerzésében és, mint a kommunizmust építő szovjet mezőgazdaság példája mutatja, a nagyüzemi kollektív gazdálkodás további fejlesztésének sem elhanyagolható, ellenkezőleg, igen fontos kérdései.

Ezeket a kérdéseket kell alapvetően tisztáznunk, hogy a mezőgazdaság szocialista átszervezésének jelenlegi szakaszán helyesen felvethessük és helyesen megoldhassuk a mi mezőgazdaságunk egyik különleges települési formájának, a tanyarendszernek a kérdéseit a mezőgazdaság szocialista átszervezésével kapcsolatban. E kérdések tisztázása után kell megvizsgálnunk az alföldi tanyarendszer történeti kialakulásának néhány legfőbb sajátosságát, hogy ezek figyelembevételével vethessük fel a tanyarendszer időszerű kérdéseit a mezőgazdaság szocialista átszervezésének jelenlegi szakaszán.

I.

A mezőgazdaság szocialista átszervezésének feltételei mindenképp politikai feltételek. Az államhatalom a dolgozó parasztsággal szövetséges munkásosztály kezében, a kizsákmányolók kiszorítása a népgazdaság döntő területeiről és a kulákságnak mint legtömegesebb kizsákmányoló osztálynak a korlátozása a mezőgazdaságban, ezek a legdöntőbb feltételei annak, hogy a mezőgazdaság szocialista átszervezésének előkészítése és megindulása megtörténhessenek.

Emellett olyan alapvető gazdasági feltételei vannak a mezőgazdaság szocialista átszervezésének, amelyeket mint döntő tárgyi feltételeket kell megteremtteni ahhoz, hogy a mezőgazdaság szocialista fejlesztése megindulhasson és a dolgozó parasztság mind szélesebb köreire kiterjedhessen. A szocialista

gyáripar megszervezése és tervszerű fejlesztése a népi demokrácia államának a kezében, az állami gépállomások hálózatának megszervezése, az állami gazdaságok, mint példamutató, mintaszerű nagyüzemi szocialista gazdaságok kifejlesztése — mind olyan tárgyi feltételei a mezőgazdaság szocialista átszervezésének, amelyek nélkül szocialista mezőgazdaság nem épülhet fel. Végül döntő tárgyi feltétele a mezőgazdaság szocialista fejlesztésének a mezőgazdasági termelészövetkezeti mozgalom megindulása és olyan kezdeti sikerei, amelyek mint követendő példák állanak az egész dolgozó parasztság előtt.

Ezek az alapvető politikai és tárgyi feltételek azonban magukban véve még nem elegendők a nagyüzemi mezőgazdasági termelésre való áttéréshez, ehhez a dolgozó parasztság szívós, türelmes meggyőzése is szükséges. Mindezek a feltételek együttvéve biztosítják csak azt, hogy a mezőgazdaság szocialista átszervezése eredményesen megindul, az elért eredmények alapján továbbfejlődik és a szétszórt egyéni parasztgazdaságoknak társas nagyüzemi szövetkezeti gazdaságokba való egyesülését eredményezi.

A termelészövetkezeti gazdaságok kialakítása szempontjából azonban az egyes területek különböző települési-gazdálkodási viszonyait, eltérő helyi feltételeit, mint elősegítő, vagy hátráltató tényezőket kell számításba venni akkor is, ha a szocialista fejlesztés alapvető politikai és gazdasági feltételei egyébként egyformán fennállnak. A szövetkezeti gazdaságok kialakítása során más helyi lehetőségekkel kell számolni a nagyobb vagy kisebb falvakban, a régi nagybirtok majorjaiban és különösképpen a tanyarendszerű településeken. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy bármilyen települési forma kizárná, vagy akár tartósan akadályozhatná a mezőgazdaság szocialista fejlesztését. Az alapvető politikai és gazdasági feltételek megteremtése alapján bármilyen helyi települési és gazdálkodási viszonyok mellett lehetséges a szocialista fejlesztés sikeres előrehaladása és megvalósítása. Sem a nagyobb falusi települések, sem az apró falvak rendszere, sem a volt nagybirtokos majorok, sem a tanyarendszer nem akadályozza tehát a mezőgazdaság szocialista fejlesztésének. Egyik települési forma azonban könnyebbé teszi, a másik bizonyos mértékben nehezíti a szövetkezeti gazdaságok kialakítását, de végeredményben egyik sem akadályozza meg. A legközelebbi és a legjobb példa ennek alátámasztására a termelészövetkezeti mozgalom eddigi kiterjedése országunkban. Az ország minden vidékén halad előre a termelészövetkezeti mozgalom és jelentős számmal vannak termelészövetkezeteink az ország minden járásában. Termelészövetkezeti községeink már egyes helyeken csoportosulnak, azonban ezek a helyek nagyon különböző településű területek. Szolnok megyében a nagyhatárú tanyarendszerű mezőgazdasági városok lettek termelészövetkezeti községek, viszont Baranya megyében egészen apró falvak, végül Szabolcs megyében, Győr megyében, vagy Borsod megye déli részén nagyobb falusi települések.

Magát a termelészövetkezeti mozgalom fejlődését tehát sem egyik, sem másik települési rendszer nem akadályozza, de érvényesül az ilyen helyi viszo-

nyok hatása abban, hogy a szövetkezeti gazdaságok kialakítását, üzemi megszervezését, tagosítását, földrendezését stb. az egyik inkább elősegíti, a másik inkább megnehezíti.

Magyarországon a mezőgazdasági településeknek 4 fő típusa van. A legáltalánosabb települési formát a nagyobb, vagy közepes falvak képviselik. Mintegy 1600 ilyen falu van az országban s ez a mezőgazdasági népességnek kerekén a felét jelenti. Mintegy 1700 apró falusi településekben él az ország mezőgazdasági lakosságának egyötöd része. Körülbelül 5000 majorban lakik ennek megközelítően a fele, és végül szétszórta tanyákon él az ország mezőgazdasági lakosságának egyötöd része.

Megyék szerint is jellegzetes megoszlása van a különböző települési típusainknak. Túlnyomóan apró falusi települések vannak Baranya, Zala, Vas és Nógrád megyékben, továbbá Borsod és Heves megyék északi részén. Jellegzetes tanyarendszerű megyék Bács-Kiskun, Szolnok, Békés, Csongrád megyék, továbbá Pest és Hajdu-Bihar megyék nagyobb része, valamint Szabolcs megye egyrésze. Az ország többi megyéiben a közepes, vagy nagyobb falusi települések rendszere alakult ki, míg a majorok általában egyenlő mértékben találhatók az ország minden megyéjében.

Az a települési rendszer, amely a legsajátosabb és a szocialista fejlesztés szempontjából a legbonyolultabb helyi viszonyokat jelenti, kétségtelenül a tanyarendszer. A településnek és a gazdálkodásnak az a tanyai rendszere, amely az Alföldön kialakult, első tekintetre a legélesebb ellentétben áll a nagyüzemi szocialista gazdálkodással. Ezért arra kellene következtetnünk, hogy a tanyarendszerű település az, amely a legnagyobb mértékben nehezíti, akadályozza a szocialista átszervezés megindulását és előrehaladását. A tények azonban ezt nem támasztják alá. A termelőszövetkezeti mozgalom legnagyobb erővel és a legnagyobb kezdeti eredményekkel éppen az ország egyik legjellegzetesebb tanyarendszerű megyéjében, Szolnok megyében, dicsekedhet. Turkeve, Karcag, Kisújszállás, Mezőtúr az ország első termelőszövetkezeti városai és a termelőszövetkezeti mozgalom rajtuk kívül egész Szolnok megyében élenjár az országban. De hasonlóan kiterjedt és jelentős eredményeket ért el a szövetkezeti mozgalom Pest és Bács-Kiskun megye tanyarendszerű vidékein is és többek között Cegléd, vagy Kiskunfélegyháza szintén már többé-kevésbé termelőszövetkezeti városoknak tekinthetők.

Természetesen döntően politikai okok játszottak szerepet abban, hogy az országnak ezeken a területein a termelőszövetkezeti mozgalom élenjár. Nagytömegű agrárproletáriátus, a földhöz jutottak nagy aránya, valamint a kuláksággal szemben folytatott legélesebb osztályharc az, ami ezeken a vidékeken a termelőszövetkezeti mozgalom fejlesztését előrevitte. Emellett annak is szerepe van e vidékek élenjáró szocialista fejlődésében, hogy döntően gabona-termelő vidékek és a gépállomások szerepe itt különösképpen érvényesül. E fő okok mellett azonban tagadhatatlanul szerepe van a helyi települési-gazdál-

kodási viszonyoknak is, tehát éppen a tanyarendszernek. Ez pedig amelletts bizonyít, hogy a tanyarendszer nem hogy nem akadályozza a mezőgazdaság szocialista átszervezését, hanem bizonyos körülmények között és bizonyos mértékig elő is segítheti.

Hogyan lehetséges ez? Úgy, hogy az alföldi tanyarendszer nem egyszerűen szétszórt települést jelent, hanem nagyobb községi, illetve városi településekhez csatlakozóan a lakóhelynek és a mezőgazdasági termelésnek olyan sajátos rendszerét valósítja meg, amely éppen ennél a kettős jellegénél fogva nem egyszerűen és kizárólagosan csak ellentéte és akadálya a nagyüzemi szocialista gazdálkodásnak, hanem másfelől bizonyos mértékben elősegíti azt.

A tanyarendszer, mint az egyéni gazdálkodás alapján a kapitalizmus időszakájában kialakult gazdálkodási rendszer, teljes mértékben ellentéte a szocialista nagyüzemi gazdálkodásnak, ez általában nehezíti a mezőgazdaság szocialista fejlesztését a tanyarendszerű területeken. Mint települési rendszer azonban a mezőgazdaság olyan sajátos üzemi szervezési formája, amely bizonyos elemeiben és egy részében összeegyeztethető a szocialista mezőgazdaság üzemi szervezési követelményeivel és ez megkönnyíti a mezőgazdaság szocialista átszervezését a tanyarendszerű területeken.

A szétszórt tanyai település politikai, társadalmi és kulturális elmaradottságot jelent, gazdaságilag pedig az egyéni parcellagazdálkodás legélesebb formáját. Ez nehezíti, hátráltatja a mezőgazdaság szocialista fejlesztését. Ez jellemzi az alföldi tanyarendszert mindenütt, ahol a régi településektől, községektől és városoktól elszakadva távoli területekre teljes egészében kitelepült a tanyai lakosság. Ilyen jellegű az alföldi tanyáknak a nagyobbik fele. (Hogy az ilyen tanyai település sem leküzdhetetlen akadálya a szocialista fejlesztésnek, arra példa a szolnokmegyei Kuncsorba község, amely teljesen tanyai szórványtelepülésekből áll és mégis termelészövetkezeti község.)

Az alföldi tanyák másik része azonban nem egyszerűen ilyen szórványtelepülés, hanem a belterületi községi-városi lakóhelyhez kapcsolódó termelőhely, gazdasági telep, amelyben bár állandóan laknak, mégsem jelent teljes és végleges kitelepülést lakója számára. Az ilyen tanyai lakosok — elsősorban a középparasztok — nem szakadtak el a belterülettől és itt valamilyen formában házuk, lakásuk van, ahová öregségükre beköltöznek. (Külön kérdés a kulák-tanya, amely csak a kizsákmányolt gazdasági alkalmazottaknak az állandó lakóhelye, de nem a kuláknak, aki városban, községben lakik.) Az ilyen belterülethez kapcsoló és nem teljes kinlakást jelentő tanyák azok, amelyek az állandó települési hely és a gazdálkodási hely sajátos megosztása folytán olyan üzemszervezési formát képviselnek, amelynek van egy közös vonása az egyéni gazdálkodás alapján álló tanyarendszer és a szocialista üzemszervezés között. Ez pedig a nagyobb községekben való együttlakás és a távolabbi föld megművelésének az összeegyeztetése. Ez természetesen az egyéni gazdálkodás alapján álló tanyarendszerben csak részben és eltorzítva, mások kizsák-

mányolásán keresztül valósulhatott meg, de ezen a módon bizonyos mértékben mégis megvalósult. Ugyanezt teljes mértékben és mások kizsákmányolása nélkül csak a mezőgazdaság szocialista rendszere, a kollektív gazdálkodás valósíthatja meg, amint a szovjet mezőgazdaságban ez meg is valósul. A mi tanyarendszerünk egy részének ez a sajátossága magyarázza meg, hogy a tanya-rendszer bizonyos körülmények között és egy részében nem akadályozója, hanem inkább elősegítője a mezőgazdaság szocialista átszervezésének.

A mezőgazdasági település és a termelőhelyi gazdálkodás összefüggéseit és ennek a bonyolult üzemszervezési kérdésnek a szocialista megoldását a Szovjetunió kolhozainak fejlődése példáján érthetjük meg teljes egészében és egyúttal a mi tanyarendszerünk fejlődési perspektíváját is, a szocialista fejlődés útján, a szovjet agrárvárosokban ismerhetjük fel.

A Szovjetunió nagymértékben eltérő települési és helyi gazdálkodási viszonyai között a kolhozok megszervezése, a mezőgazdaság kollektivizálása egyforma sikerrel ment végbe. Pedig a középázsiai félnomád népek vándorló települései, a Kubány-vidéki nagy mezőgazdasági települések, az erdőzóna apró falvai és az északi vidékek szórványtelepülései között sokkal nagyobb eltérések vannak, mint a magyarországi települési viszonyok között. Ez természetesen azt is jelentette, hogy a települési viszonyok különbsége folytán a kolhozok megszervezésének igen eltérő, sokféle formája keletkezett. Egyes vidékeken egy faluban több kolhoz létesült, másutt több falu alkotott egy kolhozot, míg legáltalánosabban egy település egy kolhoz keretében szervezte meg kollektív gazdálkodását.

A kolhozépítés jelenlegi szakán, a kommunizmus építésének időszakában, azonban egy alapvető kérdés merült fel. Az, hogy az általában kisterületű kolhozok gazdálkodási keretei akadályozói lettek a teljes nagyüzemi gazdálkodás megvalósításának, a gépesítés teljes mértékű alkalmazásának. S ezzel kapcsolatban előállott egy másik kérdés is. Az apró mezőgazdasági települések akadályozói lettek annak, hogy a magasabb életszínvonal gazdasági feltételeit elért kolhozparasztok e magasabb életszínvonal kulturális és társadalmi intézményeit az apró településekben megvalósíthassák. E kettős szükség vezetett a kolhozok egyesülésére, a nagyobb kolhozok kialakítására.

Erről a kérdéstről N. Sz. Hruscsov a SZK(b)P Központi Bizottságának és Moszkvai Bizottságának titkára 1950. áprilisában a következőket írta: »A kollektivizálás első időszakában kolhozaink gyakran a meglévő falvak és helységek alapján keletkeztek. És ez jó kezdet volt. Akkoriban az újonnan szervezett kolhozok még gyengék voltak. A kolhozok vezetőkérderei kezdetén voltak csupán a nagyüzemi kollektív gazdasági vezetés elsajátításának. A faluban kevés agronómus, állattenyésztő és más szakember volt. Ehhez még hozzájárult, hogy akkoriban igen kevés traktor és egyéb mezőgazdasági gép állt rendelkezésre. Világos, hogy ebben az időben nem volt célszerű kizárólag nagy kolhoz létrehozása. Nem véletlen, hogy a párt ebben az időben elejét vette

annak, hogy olyan óriás kolhozok létesítésére ragadtassuk magunkat, amelyeknek a falvakban és községekben nincs meg a gazdasági gyökerük.« A továbbiakban a következőket mondja Hruscsov: »A mezőgazdasági gépesítés magas fejlettségének jelenlegi körülményei között a kis kolhozok fékezik a szocialista mezőgazdaság további fellendülését. A nagy gazdaság előnyeit a kis gazdaság felett bizonyítja Lenin—Sztálin tanítása. A nagy gazdaság ereje a földművelésben az — mutatott rá Sztálin elvtárs —, hogy a nagy gazdaságnak lehetősége van gépek alkalmazására, a tudomány eredményeinek felhasználására, műtrágya használatára, a munkatermelékenység emelésére és ezzel a legnagyobb mennyiségű árutermelésre.« A kérdés másik oldaláról ugyancsak N. Sz. Hruscsov elvtárs írja a következőket: »Az élenjáró kolhozok az elmúlt években sokat fáradoztak falvaik kellő rendbehozatalán. Korszerű társadalmi, kulturális és jóléti épületeket, gazdasági építményeket és kolhozparaszt lakóházakat emeltek. A falurendezés azonban rendszerint csak a nagy, legnagyobb teljesítőképességű kolhozokban folyt. Sok artelben a lakóházak és a kulturális, jóléti épületek építésével lemaradtak. *Aránytalanság keletkezett egyrészt a gazdaság és a kolhozparasztok jólétének növekedése, másrészt pedig a lakóház és a kulturális, jóléti építkezések között.* A lemaradás egyik okát a kis kolhozok jelentették, amelyek sem megfelelő erő, sem megfelelő eszközök felett nem rendelkeztek ahhoz, hogy megindítsák a korszerű társadalmi épületek és lakóházak építését. A kis falvakban lakó kolhozparasztoknak nincsen lehetőségük arra, hogy kihasználják mindazokat az előnyöket, amelyeket a kolhozrendszer, a kultúra és a mindennapi élet megjavítására nyújt. Kis kolhozokban nem lehetett építőbrigádokat létesíteni és építkezésekhez kezdeni. Kis lakótelepen nem igen lehet iskolát, kórházat, szülőotthont, klubot, a mezőgazdasági kultúra házát és egyéb társadalmi épületeket építeni, amikre pedig a kolhozparasztoknak mind szükségük van.«

Ezek az okok vezettek arra, hogy, amint Hruscsov elvtárs kifejti, »az élenjáró kolhozok már az elmúlt évben elhatározták, hogy a kis falvak helyett jól berendezett kolhoztelepeket építenek, s már hozzá is fogtak a munkához.«

A kis kolhozok egyesülése nagy kolhozokká és a régi falusi lakótelepek egyesítése nagyobb új kolhoztelepekké, a mezőgazdasági városokká, elkerülhetetlenül felvetette a nagy településektől távolabb eső területek megnövelésének a kérdését. Ennek a kérdésnek a megoldását a SZK(b)P Központi Bizottságának 1949. évi februári plénuma oldotta meg, amikor elrendelte, hogy a falvaktól 8 vagy több km-re eső földszakaszon a munkaidő termelékenyebb kihasználása és a kellő jóléti feltételeknek a traktoros és a szántóföldi brigádok tagjai részére történő biztosítása céljából állandó jellegű nyári szállásokat szervezzenek és építsenek.

Világos, hogy a Szovjetunióban a kommunizmus építése útján kialakult nagyobb mezőgazdasági telepek és a határukban létesülő mezei szállások rendszere nem ugyanaz, mint az alföldi tanyarendszer. Ami Magyarországon a feu-

dális és kapitalista mezőgazdaságban a 18. század végétől kezdve a legutóbbi időkig kialakult, az nem hasonlítható ahhoz, ami a Szovjetunióban a mezőgazdaság szocialista megszervezése alapján a kommunizmus építése idején épül. Egy vonatkozásban azonban összehasonlítható, mégpedig *a távoli földek megművelésének a kérdésében*. Ez a kérdés oldódott meg országunkban a tanyarendszer sajátos települési formájában a kapitalizmus kialakulásának és teljes kifejlődésének időszakában kapitalista módon, az egyéni gazdálkodás alapján és ezt a kérdést oldotta meg hasonlíthatatlanul magasabb fokon, a szocialista mezőgazdaság alapján, a Szovjetunió kolhozépítése.

II.

A mi tanyarendszerünknek a mezőgazdaság szocialista átszervezésével kapcsolatban felmerülő kérdéseit teljes egészében a tanyarendszer kifejlődésének történeti áttekintése tárja fel.

Az alföldi tanyarendszer történeti kifejlődésében teljes egészében az egyéni kapitalista gazdálkodás alapjain nyugszik. Kifejlődésének kezdetei a feudalizmus időszakában is a mezőgazdaság kapitalista alakulásának a kifejezői és következményei voltak, a tanyarendszer történeti kifejlődésében mégis két jellegzetes korszakot kell megkülönböztetnünk. Az egyik a kezdeti időszak, amely tartott a 19. század közepéig, a másik a teljes kifejlődés időszaka, amely a 19. század közepétől a legutóbbi időkig tartott.

A kezdeti időszakban a tanyarendszer fő jellemvonása az volt, hogy általában nem szolgált állandó lakásul, nem volt állandó települési hely, hanem csak időszakos munkahely nyári, illetve téli szállás a termelés időszakaihoz kapcsolódva. Az alföldi tanyák nem úgy keletkeztek, hogy a lakosság a török hódoltság megszűnte után egyszerűen kiköltözött volna a távoli termőföldre, hanem a kialakulásnak éppen az volt a jellemvonása, hogy a mezőgazdasági (döntően állattenyésztő) lakosság továbbra is a közös nagyobb településekben tartotta meg lakóhelyét, viszont a termelés legfontosabb időszakára kiköltözött a termelőhelyre és itt ennek megfelelően szálláshelyeket épített. Hogyan volt ez megoldható az osztálytársadalom akkori viszonyai között? Úgy, hogy a földbirtokos gazdáknak éppen úgy, mint alkalmazott bérmunkásainak a lakóhelye, családjuk települési helye továbbra is bennmaradt a városban, illetve községben. A munkabíró és munkában résztvevő felnőtt férfilakosság azonban a munkaidőre kinttartózkodott a szállásokon, tanyákon.

További jellemző vonása a tanyarendszer kezdeti időszakának az, hogy e rendszer a túlnyomórészt állattenyésztő gazdálkodás korszaka volt és ennek megfelelően az állattenyésztés és a kisebb mértékű földművelés viszonyaihoz képest kialakult szállások nem képeztek sűrű hálózatot az Alföldön.

A múlt század közepétől kezdve, a földművelés kiterjedésével azonban kifejlődött a tanyák sűrűbb hálózata és ez egyúttal a tanyák üzemgazdasági és települési jellegének az átalakulásával is járt.

Mi volt a legdöntőbb változás? Az, hogy a túlnyomó állattenyésztést felváltotta a túlnyomóan szántóföldi termelés. Ennek megfelelően alapjában megváltozott a termelés munkaerősüksége, következésképp a munkahelyen való tartózkodás követelménye is. A szántóföldi termelés, döntően a kapások termelésének elterjedése, azt követelte, hogy most már nemcsak az őszi-tavaszi vetés és a nyári betakarítás idején, hanem a téli időszak kivételével állandóan kinn kell tartózkodni és dolgozni a mezőgazdaság dolgozóinak. Ennek a szükségletnek a következménye volt az, hogy a tanyákra mind többen és mind hosszabb időre kiköltöztek.

Hogyan volt ez megoldható az osztálytársadalom akkori viszonyai között? Úgy, hogy a nagyobb gazdák tanyáin állandó kinttartózkodásra, állandó lakásra kellett kitelepülni a földbirtokosok alkalmazottainak, gazdasági cselédjeinek. Ez be is következett és a 19. század elejétől kezdve a tanyai lakosság túlnyomó nagy része a nagygazdák cselédjeiből tevődött össze. Ezzel az is bekövetkezett, hogy a nagygazdák alkalmazottai városi lakóhelyüket feladták és egyben kikerültek a magasabb társadalmi és kulturális szintet jelentő városok, illetve községek közösségéből. Tehát valóban gyarmati sorba süllyedtek. Elkerülhetetlenül be kellett azonban következni annak is, hogy a kisebb, állandó tanyai cselédséget tartani nem képes gazdák maguk költözzenek ki hosszabb-rövidebb időre a tanyára termelésük munkaszükségletének megfelelően. Így alakult ki a tanyáknak az a formája, hogy a kisebb birtokú gazdák állandó nyári tartózkodásra a tanyára költöztek, téli időre és az állatok gondozása végett a család egy-egy férfitagja kinnmaradt, azonban a család állandó háza, lakása mégis a városban, községben maradt. Az önálló birtokosok, középparasztok tanyai kiköltözésével tehát nem járt együtt az, hogy városi lakásukat is fel kellett volna adniuk. Ez még a legutóbbi időig sem következett be nagyon sok helyen. A középparasztok továbbra is megtartották városi lakásukat és öregségükre ide költöztek haza.

A 19. század második felében és a 20. század elején azonban a távolabbi területek művelésbe vonásával együtt mind nagyobb számban költöztek ki a tanyákra olyanok is, akik osztályhelyzetüknél fogva nem voltak képesek fenntartani belterületi házukat, lakásukat, tehát a kiköltözéssel véglegesen elszakadtak a községtől-várostól. Az ilyen tanyák igazi településekké váltak és ezekből keletkeztek a nagykiterjedésű távoli szórványtelepülések, amelyek ma a tanyák nagyobbik felét teszik ki.

Alföldi tanyarendszerünknek ezeket az alapvető jellemvonásait tükrözik a felszabadulás után, a földreform nyomán, kialakult tanyák is. A felszabadulás után mintegy 75 000 tanya épült. Ezek a tanyák is beilleszkedtek a tanyarendszer korábban kialakult kereteibe és a juttatott földeken, ahhoz hasonló típusú tanyák épültek, mint amilyenek korábban. A legjellemzőbb ebből a szempontból az, hogy a felszabadulás után a juttatott földeken épült tanyáknak mintegy 25%-a nem lakóházként, hanem mezei szállásként csak a termelés

céljaira épült. Emellett az is jellemző, hogy a földhözjutottak jelentős részben egyidejűen igényeltek külső szántóföldet és azon igyekeztek tanyát építeni, másfelől pedig házhelyet és azon igyekeztek lakóházat építeni. Tehát ugyanaz a folyamat, ami a tanyarendszer első időszakában ment végbe, most a földreform végrehajtása idején, változott körülmények között, megismétlődött. Megismétlődött oly módon, hogy a földhözjuttatottak egyrésze — a nagyobb része — teljes lakásra települt ki újonnan kapott földjére és ott tanyai lakóházat épített, másrésze — kisebb része — pedig továbbra is városi, vagy községi lakos maradt és újonnan juttatott földjén istállót, gazdasági épületet emelt.

Az alföldi tanyarendszer ilyen fejlődési viszonyai teszik érthetővé, hogy e sajátságos települési és gazdálkodási rendszer mindvégig nem vált egységesen kitelepüléssé, nem keletkezett belőle egységes szórványtelepülés, hanem egy részében megőrizte azt a kettősséget, hogy a lakóhely és a termelőhely, az osztályviszonyoknak megfelelő módon, elvált egymástól.

III.

A mezőgazdaság szocialista átszervezésével kapcsolatban a tanyarendszer két kérdést vet fel. Egyik a tanyáknak, mint lakóhelyeknek a kérdése, a másik a tanyáknak, mint gazdasági telepeknek, termelési üzemeknek, mégpedig egyéni gazdasági telepeknek, a kérdése.

A tanyáknak mint lakóhelyeknek és ezen keresztül a tanyai lakosságnak, mint a magasabb életszínvonalat nyújtó községi, városi kereteken kívül élő lakosságnak, a kérdése a szocialista fejlesztés szempontjából egyértelmű és világos kérdésként jelentkezik. A szocialista építés alapvető követelménye a tanyai lakosságnak magasabb társadalmi és kulturális szintre való emelése. Ez pedig másképp, mint a tanyai lakosságnak községi, illetve városi településekbe való fokozatos beköltözésével és a további tanyai kitelepülésnek a megakadályozásával, nem oldható meg. Ez a követelmény annyira alapvető, hogy ezzel kapcsolatban semmiféle kétség nem merülhet fel, amint hogy ez a követelmény meg-egyezik a tanyai lakosság túlnyomó nagy többségének a kívánságával és vágyával is. Ezt a követelményt a felszabadulás előtti kizsákmányoló kapitalista rendszer sem tagadta, viszont megoldására semmi egyebet tenni nem tudott, minthogy krokodil-könnyeket ejtett a tanyai lakosság számkivetett állapota miatt és kalandos elképzeléseket, vagy meg nem valósítható jámbor óhajtasokat vetett fel a tanyai lakosság kulturális és társadalmi színvonalának emelésére.

Gyökerében megváltozott a helyzet etekintetben is a mezőgazdaság szocialista átszervezésének időszakában. A tanyai lakosság kérdését, a mezőgazdaság szocialista fejlesztésének útját nemcsak helyesen felvetni, hanem fokozatosan megoldani is képesek vagyunk. Amennyire egyszerű azonban a megoldás útja elvileg, amilyen világosak és félreérthetetlenek a követelmények, amelyeket szem előtt kell tartanunk, annyira bonyolult és hosszadalmas magának a megoldásnak a gyakorlati megvalósítása. Melyek a gyakorlati megoldásnak ezek a kérdései?

Az első kérdés az, hogy a fejlődés perspektívájában a tanyai lakosság számára a meglévő városok és községek elegendők-e, vagy új községeket kell e célból létesíteni. Természetesen merev, számszerű, vagy területi követelményeket felállítani etekintetben nem lehet. Az egyes vidékek helyi sajátosságainak megfelelően kell eldönteni, hogy a meglévő községek és városok, vagy új községek oldhatják meg a tanyai lakosság kérdését. Népi demokratikus államunk határozott lépésekkel elindult ezen az úton azzal, hogy tanyaközpontokat, mint új községeket jelölt ki és ezekben a tanyaközpontokbaa már meg is építette a magasabb fokú községi élet alapvető intézményeit. Fennáll azonban az a kérdés, hogy milyen mértékben indokolt ilyen tanyaközpont kijelölése. Etekintetben magának a tanyai lakosságnak és annak a községnek a véleménye is megoszlik, amelyhez az illető tanyavidék tartozik. Vannak olyan törekvések, hogy minél kevesebb tanyaközpont, mint új község kell és a tanyai lakosság többségében a meglévő városba, illetve községbe kíván beköltözni, mihelyt ennek a feltételei számára megteremtődnek. Így pl. Turkevén már a fordulat előtt is az volt a tanyai lakosság egyöntetű véleménye, hogy nem kívánnak tanyaközpontot, nem kívánnak új községet, hanem a város lakói szeretnének lenni. Más helyen viszont erősebb volt az a követelmény, hogy minél közelebbi helyen, tehát minél sűrűbben létesüljön új község, hogy a tanyai lakosság a községbe történő beköltözése után is minél közelebb maradjon termőföldjéhez. A kérdés megoldására a párt és kormány helyes álláspontja csak az lehetett, hogy nem több, hanem a lehetőség szerint kevesebb helyen létesüljön új község, alapulvéve azt, hogy a fejlettebb magasabb községi élet feltételei nem a kisebb, apróbb településekben, hanem a lehetőség szerint nagyobb településekben teremthetők meg. Ezér jelenleg nem több, mint 120 az ilyen fejlesztésre kijelölt és fokozatosan fejlesztett új községi központ. Továbbmenően a jövő perspektívájában is nem többre, mint megközelítően 150-re tehető azoknak a helyeknek a száma, ahol új község fejlesztése indokolt és szükséges.

A másik nagy kérdés, ami a gyakorlatban jelentkezik: a meglévő községekbe, vagy az új községekbe való beköltözés megindulása. Ezzel kapcsolatban a párt és népi demokratikus államunk politikája alapvetően és kezdettől fogva az önkéntesség legteljesebb érvényesülésén alapszik. Ez azt jelenti, hogy teljes mértékben az érdekelt tanyai lakosság önkéntes elhatározásán múlik, hogy mikor szánja el magát arra, hogy tanyai lakását a régi községben, vagy városban, illetve az új községben való lakással felecserélje. A beköltözés elősegítését szolgálják azonban azok az intézkedések, amelyek anyagi segítséget nyújtanak a tanyákról beköltözők számára, elsősorban az új lakóhelyükön való építkezés elősegítésében. Az önkéntesség legteljesebb érvényesítése a termelőszövetkezetbe való belépéssel, vagy a tagosítás végrehajtásával sem szenvedett csorbát. Sehol az országban a szövetkezetbe való belépés, vagy a tagosítás során olyan kényszerítés nem érvényesült, amely a tanyai lakosok községbe, városba való beköltözését erőltette volna. Ilymódon a tanyai kinlakás a szocialista fejlődés

időszakában is biztosítva van mindaddig, amíg a tanyai lakosok városi, vagy községi lakóházat építhetnek és a beköltözést önkéntes meggyőződésükből elhatározzák. Ez természetesen azt jelenti, hogy a tanyákról történő beköltözés viszonylag hosszú folyamat.

A tanyai lakosok beköltözésének megindulására és az egész kérdés gyakorlati megoldására legelősebben a négy szocialista város gyakorlati tapasztalata világít rá. Mi történt ezekben a városokban a fordulat óta a tanyai lakossággal? Az első, amit itt meg kell világítani az, hogy miként ment végbe a tagosítás. Úgy, hogy minden tanyai lakos önkéntesen és szabadon döntött afelől, hogy mint termelészövetkezeti tag továbbra is tanyai lakos kíván-e maradni, vagy pedig a városba kíván költözni. Elhatározásában természetesen döntő szerepe volt annak, hogy van-e lehetőség arra, hogy a városba költözzön. Kiderült, hogy nem kis mértékben van. A szocialista városok tanyai lakosságának nem jelentéktelen része minden nehézség nélkül a városba költözhetett és költözött is, — mert volt városi háza. Volt pedig azért, mert a tanyarendszert vázolt fejlődésének megfelelően a tanyán gazdálkodó dolgozó parasztság egy része mindvégig megtartotta városi lakását és tanyája elsősorban gazdasági települ, munkahelyül szolgált, míg a család munkában részt nem vevő tagjai továbbra is a városi házban laktak. Azok számára pedig, akiknek városi ház híján nem volt lehetőségük a beköltözésre, a tagosítás biztosította, hogy tanyai lakóházukat továbbra is zavartalanul megtarthatták és a háztáji gazdálkodás céljára szolgáló területet a tanyaépület mellett hagyták számukra vissza.

Megindult azonban ezekben a városokban egy igen figyelemreméltó folyamat. Azok a tanyai lakosok is, akiknek nincs városi házuk, városi házhelyet igényeltek és kaptak is, s minden törekvésük az, hogy ezen a telken mielőbb házat építhessenek és tanyai lakásukat városi házzal cserélhessék fel. Ezt a tagosítás azzal is elősegítette, hogy biztosította a lehetőségét annak, hogy mihelyt a városba költöznek, háztáji földjüket is a város melletti háztáji földek területén kapják meg.

Ez a folyamat a számok tükrében az alábbi képet mutatja. Karcagon a fordulat előtt 2107 család lakott tanyán, ebből 570 család már beköltözött a városba. Kisújszálláson 905 család lakott a tanyán s ebből eddig beköltözött 206. Turkevén a tagosítás idején 832 család lakott tanyán, ebből eddig beköltözött 174. Mező úron 2721 család lakott tanyán, 1951. november végéig beköltözött 512 család. Ugyanakkor figyelemreméltó az is, hogy például Turkevén eddig 50 olyan család jelentette be a városba való beköltözési szándékát, akiknek nincs városi házuk, de készek arra, hogy ha városi lakást kapnak, azonnal beköltöznek, nem várva meg azt az időt, am kor juttatott házhelyükön saját házat tudnak építeni. E számokból azt tűnik ki, hogy a termelészövetkezetbe való belépés és a tagosítás óta eddig, kevesebb, mint egy év alatt, a tanyai lakosság 22,2%-a költözött be a városba.

A másik oldala a tanyaák kérdésének a mezőgazdaság szocialista átszervezésével kapcsolatban az, hogy mint gazdasági telepeknek, mégpedig egyéni gazdálkodók gazdasági épületeinek, mi lesz a sorsa. A kérdés elvileg és a megoldás perspektívájában éppen olyan világos, mint a tanyaáknak, mint lakóházaknak, mint a tanyai lakosságnak, a kérdése. Egyetlen lehetséges és helyes megoldás az, hogy a tanyaák, ahogyan lakosaik a városba, vagy községbe költöznek, a közös szövetkezeti gazdaság részévé válnak és további sorsuk az, hogy vagy a társas nagyüzemi gazdaság nagyobb gazdasági telepeivé, nyári szállásaivá lesznek, vagy feleslegessé válnak és lebontásra kerülnek.

E tekintetben is a négy szocialista város tapasztalatai világítják meg a megoldás járható és helyes útját.

Az első kérdés az, hogy mi történt azokkal a tanyaákkal, amelyeknek lakosai a fordulat után beköltöztek a városba és háztáji földjüket nem korábbi tanyaük mellett, hanem a város alatti földeken kérték és kapták meg. A termelőség-szövetkezetek ezeket a tanyaákat, mint gazdasági épületeket vették birtokba és a szövetkezeti gazdaság szükségletei szerint hasznosítják. A hasznosításnak különböző módja van. Egyrésztüket változatlan formában, vagy a szükség szerint átalakítva állattenyésztésre használják fel. Így helyeztek el sertés-tenyésztő, borjúnevelő, vagy baromfi-farmokat az ilyen lakatlanul maradt tanyaákon. Ez természetesen nem a legmegfelelőbb módja a nagyüzemi állattenyésztésnek, azonban az adott körülmények között nagyon kézenfekvő és nagyjában-egészében kielégítő megoldás. Lehetővé teszi azt, hogy addig is, amíg a szövetkezet nagyobb beruházásokkal új épületeket emelhet, nagyüzemi állattenyésztését máris nagymértékben fejlesztheti. Más tanyaépületeket brigádszállásokká, mezei szállásokká rendeztek be. Ez azt jelenti, hogy nagyobb nyári munkák idején a szövetkezeti brigádok és a gépállomási brigádok használják étkezés és éjjeli szállás céljára.

A tanyaák másik részét, amely sem állattenyésztés, sem mezei szállás céljára, akár fekvésénél, akár az épület állapotánál fogva, nem használható fel, fokozatosan lebontják és a belőle kikerülő anyagot nagyobb gazdasági építkezéseiknél használják fel. Eddig a szövetkezetek birtokába került tanyai épületeknek mintegy egyharmadát bontották így le a termelőség-szövetkezeti városokban. Az eddigi tapasztalatokból világosan levonható az a következtetés, hogy az olyan tanyaák, amelyeknek lakosa a városba költözik, alkalmasan felhasználhatók a szövetkezeti gazdálkodás céljaira részben jelenlegi állapotukban, vagy kevés átalakítással, részben lebontás útján. Ebben nyilatkozik meg a legkézzelfoghatóbban az, hogy a tanyaarendszer a szövetkezeti gazdaságok kialakítását, üzemi megszervezését milyen jelentős mértékben elősegíti. Szembeállítva a nem tanyaarendszerű vidékekkel, a nagyüzemi termelőség-szövetkezeti gazdálkodásban lényeges előnyt és könnyebbséget jelent az, ha az állattenyésztő farmok és a mezei szállások elhelyezésére kész épületek állanak rendelkezésre. Meg kell azonban jegyezni, hogy ez az út a nagyobb községekhez-városokhoz csatlakozó tanyaák esetében járható ilymódon. S ez a mi tanyaaink kisebb része. A tanyaák

nagyobb része, amelyek községektől távol esnek és lakóik teljes egészében kitelepültek, nem könnyítik meg ily módon sem a szocialista átszervezést, ezek tehát teljes egészükben és minden vonatkozásban nehezítik a mezőgazdaság szocialista fejlesztését, s ennyiben mind lakóik beköltözése, mind gazdaságaik összevonása bonyolultabb és nehezebb feladat.

IV.

Külön kiemelkedő kérdése a mezőgazdaság szocialista átszervezésének a tanyarendszerrel kapcsolatban, a szocialista városok kérdése. A főkérdés az, hogy a mi eddig kialakult termelészövetkezeti városaink mennyiben hasonlíthatók a kommunizmust építő Szovjetunió most épülő agrárvárosaihoz. Ez a kérdés elkerülhetetlenül felmerül minden esetben, amikor a szocialista mezőgazdaság fejlesztéséről, termelészövetkezeti mozgalmunk eddig elért eredményeiről van szó.

A kérdésre azt kell felelnünk, hogy a mi termelészövetkezeti városaink és a Szovjetunió most épülő agrárvárosai között alapvető, lényegbevágó különbség van. Másrészt azonban van néhány igen figyelemreméltó közös jellemvonás, ami éppen tanyarendszerünk sajátos jellegeből következik.

Melyek az alapvetően különböző jellemvonások, ami miatt az összehasonlítás csak erős fenntartásokkal és szűk korlátok között lehetséges?

Mindenekelőtt az, hogy a mi termelészövetkezeti városaink határa még alapvetően különbözik a nagy kolhozok mezőgazdasági városainak a határától. A Szovjetunió agrárvárosainak alapvető jellemvonása, hogy minden kolhozparaszt, a kolhozok minden tagja a kolhozváros lakója, tehát a városok határában nincs tanyarendszerű lakóház, nincs olyan kolhoztag, aki a város közösségén kívül, távoli lakóhelyen laknék. A másik alapvető különbség az, hogy a szovjet agrárvárosok határai a szocialista földrendezés követelményei szerint rendezett területek, amelyeken a szocialista tervezésnek megfelelően alakultak ki a táblák, a mezővédő erdősávok, a különböző állattenyésztő telepek és a mezei szállások. Végül a legdöntőbb és legalapvetőbb eltérés az, hogy a kommunizmust építő Szovjetunió agrárvárosai új városok, amelyeket a szocialista társadalom épít fel, mint a kommunizmus korszakának olyan alkotásait, amelyekben megvalósul a falu és a város különbségének a megszüntetése. Ezekben a városokban a kulturális, szociális, társadalmi intézmények épületeit, a vezetés intézményeit, a lakóházakat, a közműveket és a háztáji földek elhelyezését a magasabb élet-színvonalat elért kolhozparasztok igényei szerint szocialista tervezéssel most alakították ki. Ezért ezeknek az agrárvárosoknak már semmi köze a régi faluhoz, a régi mezőgazdasági településekhez, ellenkezőleg, ezek a városok a szocialista termelés alapján felszabadult és jómódba került parasztságnak az új világot jelentő új telepei, szocialista városai. Ezek az új agrárvárosok megtestesítik a város és falu közötti ellentét felszámolásának a szocialista mezőgazdaság elért eredményei alapján és a kommunizmus építésének az útján. »A régi falu, — mondotta Sztálin elvtárs — melyben a legszembetűnőbb helyen a templom állt,

azután az előtérben néhány jobb ház, a zsandaré, a papé, a kuláké, a háttérben pedig a parasztok félig bedőlt viskói, kezd eltűnni. Helyébe lép az új falu társadalmi és gazdasági épületeivel, klubjaival, rádiójával, mozgóképszínházával, iskoláival, könyvtáraival, és bölcsődéjével, traktoraival, kombájnijaival, csépiőgépeivel, automobiljával.« És ehhez hozzátehetjük, hogy a régi falu helyébe nemcsak új falu lép, hanem új város is, amely beteljesíti a város és falu közötti ellentét felszámolásának teljes megvalósítását.

Mindezek alapján nem mondhatjuk, hogy a mi termelőszövetkezeti városaink alapvető jellemvonásaikban hasonlíthatók a kommunizmus korszakának szovjet agrárvárosaihoz.

Van azonban mégis néhány figyelemreméltó olyan hasonló vonás a mi termelőszövetkezeti városaink és a Szovjetunió agrárvárosai között, amelyek lehetővé teszik, hogy a fejlődés különböző időszaka ellenére mégis kapcsolatba hozzuk egymással.

Úgy lehetne mondani, hogy bizonyos alapfeltételeikben van közös vonás a mi termelőszövetkezeti városaink és a szovjet agrárvárosok között. Mégpedig abban, hogy egyformán olyan nagyméretű, nagykiterjedésű mezőgazdasági településekről van szó, amelyekben a magasabb életszínvonal és a kultúra lehetőségei sokkal nagyobb méretekben biztosítva vannak, illetve biztosíthatók, mint a kisebb falusi településekben. Ennyiben tehát a mi termelőszövetkezeti városaink is városok, amelyek mezőgazdasági lakosságuk számára sokkal gyorsabban és nagyobb mértékben biztosíthatják a legmagasabb életszínvonalat, mint a falusi települések. Ennyiben a mi termelőszövetkezeti városaink országunk mezőgazdaságának szocialista fejlesztésében élenjárók és hamarabb megközelíthetik a szovjet agrárvárosok által elért fokot.

Nem ilyen hasonlóság, de mégis összehasonlítható tényező az is, hogy a mi szocialista városaink mezőgazdasági lakossága nagy többsége számára már ma is biztosítva van a városi lakás annak ellenére, hogy mezőgazdasági munkájukat a város távoli határában, olykor 15—20 km-re végzik. Ennyiben is városok a mi termelőszövetkezeti városaink és e vonatkozásban is élenjárnak országunk más területének a viszonyaihoz képest abban, hogy gyorsabban megközelíthetik a szovjet agrárvárosok által elért fokot.

A mi termelőszövetkezeti városaink fejlődése, szövetkezeti gazdaságaik megszilárdítása és termelési színvonaluk emelkedése, valamint mezei szállásaik felépítése már az az út, amelyen a Szovjetunió agrárvárosaihoz hasonlítható mezőgazdasági települések kialakulását szemlélhetjük. Tehát az, ami országunk legnagyobb részén még a holnapután kérdése, termelőszövetkezeti városainkban, éppen a tanyarendszer sajátságos viszonyai folytán, már a holnap kérdése.

HOZZÁSZÓLTAK :

Beér János egyetemi tanár,

Telegdy Sándor, az Országos Tervhivatal osztályvezetője.